

УДК 340:16

О. В. Тягло

До поняття юридичної логіки

Розглянуто доводи «за» і «проти» визнання особливої юридичної логіки, різні тлумачення її природи. Запропоновано поняття юридичної логіки, яке враховує не тільки межі поля її значущості, а й особливі норми правильності міркувань у цьому полі. Обґрунтовано, що прийняття цінності людини і законності породжує норми юридичної правильності міркувань, відмінні від норм того логічного порядку, який є суголосним, за С. Тулміном, традиційній «математичній моделі». Їх виявлення, систематизація і застосування диктується прагматичним аспектом юридичної логіки, від якого наразі вже не можна абстрагуватися.

Ключові слова: юридична логіка, юридичні міркування, неформальна логіка, Ляйбніц, Ерліх. Тулмін.

Не тільки розуміння сутнісних ознак, а й саме існування особливої юридичної логіки дотепер залишається предметом дискусій. Не

© Тягло О. В., 2015

претендуючи на їх остаточне завершення, дана стаття має на меті критично осмислити відповідні доводи «за» і «проти», а також обґрунтувати робоче поняття юридичної логіки.

Прихильники визнання юридичної логіки зазвичай посилаються на Готфріда Вільгельма фон Ляйбніца, який одержав юридичну освіту і в 1666 році захистив у Альтдорфському університеті дисертацію на здобуття ступеня доктора права. Він відзначив ту особливу «манеру викладення» давньоримських юристів, подану, зокрема, у «Пандектах», котра за простотою, точністю та ясністю не поступається «стилю геометрів». «Якщо погодитися з деякими припущеннями, котрі вони роблять, ґрунтуючись на певному законі, звичаї чи на якомусь прийнятому в них правилі, то можна лише захоплюватися послідовністю їх висновків і практичних застосувань...», – так знаменитий німецький вчений описав одну з давніх маніфестацій логіки юридичних міркувань. «Навіть коли йдеться тільки про ймовірності, існує можливість завжди визначити те, що є найбільш правдоподібним *ex datis*. Вірно, що ця частина практичної логіки допоки ще ніде не викладена, однак вона могла б виявитися надзвичайно корисною в усіх тих випадках, коли йдеться про презумпції, ознаки і здогадки, для встановлення міри правдоподібності, якщо в якомусь важливому обговоренні наявна певна кількість доводів “за” та “проти”» [1, с. 472]. Тож суттєвими ознаками юридичної логіки, за Ляйбніцем, є, по-перше, демонстративний характер міркувань, які мають природу точного числення (див. також [2, с. 491–493]); по-друге, такого роду числення можуть оперувати не тільки достовірними, а й імовірними доводами, що є типовим для юридичного процесу за участі сторін із суперечливими позиціями; по-третє, хоча юридична логіка практикувалася у міркуваннях правників здавна, рефлексія щодо неї – відповідна частина науки логіки – до Ляйбніца не знайшла належного висвітлення.

Близько ста років по тому Чезаре Беккарія у фундаментальній для юриспруденції Нового часу праці «Про злочини і покарання» наполягає: «Щодо кожного злочину суддя повинен побудувати правильний умовивід. Більший засновок – загальний закон, менший – діяння, протинне або відповідне законові; висновок – свобода або покарання. Якщо суддя через примус або за своєю волею зробить замість одного хоча б тільки два умовиводи, то ні в чому не можна бути впевненим» [3, с. 92]. Таким чином, на думку Беккарія, парадигмальним для юридичних міркувань виступає демонстративне міркування, точніше – категоричний силігізм. При цьому він, як і раніше Ляйбніц, наголошував на необхідності і припускав можливість виключення з юридичних міркувань усіх «неясних слів». Беккарія був категорично проти «темноти законів» і апеляції до їх «духу» у тумаченні, виключав припустимість впливу на суддів багатоманітного соціального контексту. На його думку, справжній суддя є неким іншим, як «неупередженим дослідником істини», а правосуддя

повинне являти собою непереборну ходу абсолютно вільного від будь-якої прихильності чи упередженості розуму, в демонстративний спосіб керованого буквою ясного і точного закону та істиною [3, с. 93, 106, 113, 143].

Зі спорідненими по суті переконаннями Ляйбніца і Беккарія різко контрастували погляди знаного американського юриста кінця XIX – початку XX століття Олівера Вендела Холмса (мол.). У праці 1881 року «Загальне право» він категорично заявив: «Буття права не є логікою, воно є життєвим досвідом». Відчутні вимоги часу, панівні моральні й політичні теорії, інтуїції публічної діяльності, навіть упередження професійної спільноти, які поділяє суддя, – усе це, артикульоване чи сприймане підсвідомо, мало більший вплив у визначенні правил, за якими належить вчиняти, ніж силогізм. Право містить у собі історію розвитку нації протягом багатьох століть, з ним не можна поводитися тільки як з низкою аксіом і висновків у книзі з математики [4, р. 5]. Ця заява категорично відкидає значущість для права логіки, побудованої на зразок математики, де панує парадигма демонстративних міркувань, цілком незалежних від будь-якого соціального контексту формально-логічних числень.

Сутоласною поглядом Холмса виявляється концепція оригінального австрійського правника Євгена Ерліха, який на початку XX століття був деканом юридичного факультету, а потім – ректором Чернівецького університету. В 1918 році побачила світ його книга «Юридична логіка» [5]. Тут учений, серед іншого, стверджував: «Юридична логіка (юридичне міркування) за виключенням назви не має нічого спільного з логікою (розумом). Це взагалі не логіка, а певна техніка». Відзначена «техніка» є за природою «приховано-соціологічною», завдяки їй спочатку вирішується питання справедливості, а потім відшукуються прийнятні джерела для підтримки такого рішення надалі (перекл. з [6, р. 34]). Заперечення юридичної логіки як власне логіки, котра розумілася у типовий на той час спосіб – як наука про досконалі дедуктивні міркування, ґрунтувалося на концепції «живого права», що не вміщувалось у прокрустове ложе суддівського силогізму, хоча, взагалі кажучи, і не заперечувало його зовсім (див. також [6; 7]).

Не важко бачити, що заперечення Холмса чи Ерліха стосувалися того поняття юридичної логіки, яке випливало виключно з парадигми дедуктивних міркувань. Проте вчені не відкидали наявності певних правил, норм правильності юридичних міркувань у безпосередньому контексті вироблення рішень у полі права. Суттєвим тут було й визнання впливу на норми міркувань юристів різноманітного і плінного соціального контексту: за своєю природою право виявляється принципово відкритою у соціум системою не тільки в плані сучасного, а й належного, нормативного. Думка ж у душі Беккарія про можливість зведення діяльності судді до рафінованого функціонування всесильного дедуктивного розуму в точній відповідності

з простими і ясними законами видавалася привабливою, але обмеженою ідеалізацією: її реіфікація у певний момент тягне за собою спотворення набагато складнішої правової реальності.

Як розв'язується суперечність описаних вище позицій сьогодні?

У 1958 році Стивен Тулмін опублікував книгу «Використання аргументу», метою якої було «спровокувати дискусію» щодо природи і перспектив логіки. Серед іншого він відмітив, що з часів Аристотеля логіки визнавали для себе привабливою математичну модель, але та «ідеалізована логіка», до якої веде математична модель, не здатна забезпечити серйозну практичну дієвість [8, р. 147]. Більш практичний вид логіки може бути побудований на основі юридичної моделі. В її межах, зокрема, категоричний силізм поступається місцем варіативному за природою і багатшому за складом аргументу.

Міркування у тому чи іншому полі соціального простору мають бути оцінені на підставі прийнятих у ньому норм, і слід очікувати, що ці норми залежатимуть від поля їх прийняття (will be field-dependent). Достойнства, котрих вимагають від міркувань в одному полі, виявляються такими, що підлягають виключенню для цілком прийнятної аргументації в іншому [8, р. 255]. Тому те, що зазвичай вважається універсальною наукою правильних міркувань, насправді є втіленням особливої «математичної моделі» (за Ляйбніцем, «стилем геометрів»). Поряд із цією «ідеалізованою логікою» мають право на існування й інші, зокрема логіка, ґрунтована на достатньо розвинутій «юридичній моделі», юридична логіка. Сукупність норм правильного міркування істотно залежить від вибору тієї чи іншої базової моделі, зрештою – від того поля, в якому здійснюються міркування чи комунікація. А за Олівером Холмсом, фактично норми правильності залежать від складної конфігурації поля права тут-і-зараз та його довкілля. Хоча ця обставина не може сприйматися цілком некритично, проте певні варіативні вимоги правильності прагматичної природи наразі мають бути визнані і задоволені.

Заперечення універсальної дієвості логіки, ґрунтованої на «математичній моделі», інколи призводить до заперечення значущості логіки в істотно відмінних від математизованої науки полях взагалі. Ця помилкова позиція в дусі Холмса критично скорегована, наприклад, старшим окружним суддею США Ружеріо Алдісертом у книзі «Логіка для юристів. Посібник з ясного юридичного мислення», вперше виданий у 1988 році.

Ми добре обізнані у критиці, за якою логіці немає місця в юридичних міркуваннях, оскільки вона зосереджується на формі, а не на істині, а також тому, що з однієї й тієї ж множини фактів виводиться низка цілком логічних розбіжних висновків. Проте це – поверхнєві спостереження, наголошує Р. Алдісерт. Ніхто не вважає, що короткі виклади справ (briefs) можуть бути написані, аргументи складені і рішення справ знайдені виключно на підставі канонів логіки. Коли б так, то професійна діяльність юристів перетворилась

би на комп'ютерний аналіз, адже у функціонуванні комп'ютера втілена парадигма формальної логіки. Ціннісні твердження (value judgments), котрі відображають світогляд адвокатів чи суддів, критично важливі у вирішенні судових справ. Правила логіки не дають потрібного вирішення, вони – лише інструменти його імплементації. Коли ціннісні твердження обрані, включається процес формальних міркувань з тим, аби перевірити валідність аргументації. Тож критика лояльності до логічного порядку значною мірою пов'язана не з виключенням логіки з юридичних міркувань, а з виключенням із них «поганої логіки» («*bad logic*»), підсумовує Алдісерт, консолідуючись зі своїм колегою Джеком Ландау [9, р. 3]. З огляду на відзначену раніше думку С. Тулміна доречним буде визнати, що «погана логіка» у полі права – та, зокрема, яка ігнорує специфічні для нього цінності й відповідні норми правильності міркувань.

Сьогодні правильне юридичне міркування спрямовується чи оцінюється за низкою цінностей, перш за все – людини та законності. Тому, зокрема, у п. 3 ст. 17 Кримінального процесуального кодексу України зазначено: «Підозра, обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом». А відповідно до ст. 62 чинної Конституції України особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Тобто істинні докази, одержані з порушенням вимог чинного законодавства, є недопустимими і не мають юридичної сили, а ґрунтований на них виправдувальний / обвинувальний вирок, хоча б він і був достатньо обґрунтованим з огляду на вимоги синтаксису та семантики, юридично коректним не буде й підлягатиме скасуванням або зміні.

У випадку допиту свідка в суді критерії оцінки правильності питання, встановлені власне логікою, доповнюються нормами ст. 352 КПК України. За п. 6 вказаної статті під час прямого допиту не дозволяється ставити навідні запитання, тобто запитання, у формулюванні яких міститься відповідь, частина відповіді або підказка до неї. Проте за п. 7 цієї ж статті «під час перехресного допиту дозволяється ставити навідні питання». Тобто логічно коректне навідне запитання юридично правильним виявляється не безумовно, а ситуативно. За п. 1 ст. 63 Конституції України види правомірної логічної реакції на питання доповнюються законною відмовою особи, наприклад підозрюваного, відповідати на запитання щодо себе, хоча б це й ускладнювало або взагалі унеможлиблювало встановлення істини (див. докладніше, напр., [10]).

Схожі приклади, не пояснювані визнанням тільки фундаментальних для «традиційної та сучасної логіки» цінностей «математичної правильності» й істини, легко продовжити. Та зараз відмітимо одну загальну обставину: у статтях Конституції України у тексті чинного КПК взагалі відсутній термін «істина». Це означає, перш за все, що

три з чотирьох «основних законів логіки» – несуперечності, виключеного третього і достатньої підстави – не піддаються залученню до правової сфери прямо, оскільки їх не можна сформулювати без використання відсутнього в ній терміна «істина».

Юристи віддають перевагу термінам «достовірні / недостовірні показання» чи «правдиві / неправдиві показання». Однак нетотожність зазначених пар з парою «істинні / хибні показання» давно з'ясована (див., напр., [11]). Тож залежність від поля виявляється вже на рівні базових термінів і сформульованих з їх допомогою основних норм правильного міркування. Беззастережне подання «універсальних законів логіки» майбутнім фахівцям у галузі права чи утвердження їх за абсолютні «норми прямої дії» в наукових дослідженнях та юридичній практиці являє собою вільне чи невільне ігнорування відчуття ще Холмсом чи Ерліхом і переконливо описаної в сучасних термінах Тулміном залежності норм правильного міркування від конкретного поля соціального простору.

Всупереч сподіванням Ляйбніца чи Беккарія, сьогодні вже зрозуміло, що практичні юристи чи юристи-науковці не є маніфестацією якогось «чистого юридичного розуму», унормування активності якого не залежать від поля права та ширшого соціального контексту тут-і-зараз. Вони, зокрема, не в змозі уникнути в своїх міркуваннях, письмових документах і комунікації використання природних мов, котрі за природою криють у собі неточність, неповноту, контекстуальну залежність і т. п., тому рідко вбачають користь у позбавлених таких «дефектів» «абсолютних» формально-логічних численнях. Юридичну логіку слід визнати видом неформальної логіки (щодо неформальної логіки див., напр., [12; 13]).

Сьогодні поширене визначення, за яким під юридичною логікою слід розуміти синтетичну прикладну дисципліну, предметом котрої є аналіз правових проблем методами традиційної та сучасної логіки [14, с. 25]. Оскільки у цьому визначенні головний наголос робиться на особливому предметному полі юридичної логіки, то її природно було б розуміти як сукупність вибраних фрагментів якоїсь універсальної логічної науки, без суттєвих видозмін, застосовуваних у праві. Зазначена точка зору має обмежене виправдання, з огляду на викладене вище для ефективної організації чи поглибленого дослідження міркувань реального юриста вона не достатня.

Отже, доходимо певного **висновку**: юридична логіка, по-перше, справді існує як визначальний атрибут правильних міркувань у полі права; по-друге, це частина сучасної науки логіки, у першу чергу неформальної, яка досліджує зазначений атрибут і вчить, як його втілювати, тобто свідомо будувати юридично правильні теоретичні чи практичні міркування, уникати порушень чи критикувати їх. Утвердження цінності людини і законності породжує норми юридичної правильності міркувань, відмінні від норм «традиційної і сучасної логіки», зазвичай сутолосної «математичній моделі». Їх виявлення,

систематизація і застосування визначається прагматичним осердям юридичної логіки, від якого наразі вже не можна абстрагуватися.

Список використаних джерел: 1. Лейбниц Г. В. Некоторые соображения о развитии наук и искусстве открытия / Г. В. Лейбниц // Сочинения в четырех томах. – М.: Мысль, 1984. – Т. 3. – С. 461–479. 2. Лейбниц Г. В. Письмо к герцогу Ганноверскому / Г. В. Лейбниц // Сочинения в четырех томах. – М.: Мысль, 1984. – Т. 3. – С. 491–493. 3. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях / Чезаре Беккариа; сост. и предисл. В. С. Овчинского. – М.: Инфра-М, 2004. – vi, 184 с. 4. Holmes O. W., Jr. The Common Law [Электронный ресурс] / Oliver Wendell Holmes, Jr.; edited by Paulo J. S. Pereira & Diego M. Beltran. – Toronto: University of Toronto Law School Typographical Society, 2011. – 382 p. – Режим доступа: <http://www.general-intelligence.com/library/commonlaw.pdf>. 5. Ehrlich E. Die Juristische Logik / Eugene Ehrlich. – Tübingen: J. C. B. Mohr, 1918. – vii, 337 s. 6. Ziegert K. A. Beyond «Living Law»: Eugene Ehrlich's General Theory of Law / Klaus A. Ziegert. – Zurich e.a.: LIT Verlag, 2014. – Pp. 17–38. 7. Антонов М. В. Ойген Эрлих: живое право против правового плюрализма? / М. В. Антонов // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – 2013. – № 1. – С. 151–175. 8. Toulmin S. E. The Uses of Argument / S. E. Toulmin. – Cambridge: Cambridge University Press, 1958. – 261 p. 9. Aldisert R. J. Logic for Lawyers. A Guide to Clear Thinking. – 3rd ed. / Ruggerio J. Aldisert. – South Bend, IN: NITA, 1997. – 270 p. 10. Тягло О. В. Особливості інтеррогативної логіки у юридичному дискурсі / О. В. Тягло // Юридична аргументація. Логічні дослідження: монографія / [О. М. Юркевич, С. В. Куцепал, В. Д. Тітов та ін.]; за заг. ред. О. М. Юркевич. – 2-ге вид. перероб. та допов. – Харків: Право, 2015. – Підрозд. 3.3.5. – С. 273–280. 11. Тягло О. В. До роз'яснення понять достовірності та недостовірності / Тягло Олександр Володимирович // Вісник Кримінологічної асоціації України. – 2013. – № 3. – С. 233–242. 12. Johnson R. H. Informal Logic: An Overview / R. H. Johnson, J. A. Blair // Informal Logic. – 2000. – Vol. 20, No. 2. – Pp. 93–107. 13. Тягло А. В. Неформальная логика как манифестация новой логико-философской парадигмы / А. В. Тягло // Историко-логические исследования: [сб. науч. ст.]. – Киев: Издат.-полиграф. центр «Киев. ун-т», 2008. – С. 164–169. 14. Тітов В. Д. Історичні взаємозв'язки між логікою та правом. Предмет сучасної юридичної логіки / Тітов В. Д. // Вступ до сучасної юридичної логіки / за ред. М. І. Панова та В. Д. Тітова. – Харків: Ксилон, 2001. – С. 7–27.

Надійшла до редколегії 28.09.2015

Тягло А. В. К понятию юридической логики

Рассмотрены доводы «за» и «против» признания особенной юридической логики, различные трактовки её природы. Предложено понятие юридической логики, учитывающее не только границы поля её значимости, но и особенные нормы правильности рассуждений в этом поле. Обосновано, что принятие ценности человека и законности порождает нормы юридической правильности рассуждений, отличные от норм того логического порядка, который отвечает, по С. Тулмину, традиционной «математической модели». Их выявление, систематизация и применение диктуется прагматическим аспектом юридической логики, от которого сейчас уже нельзя абстрагироваться.

Ключевые слова: юридическая логика, юридические рассуждения, неформальная логика, Ляйбниц, Эрлих, Тулмин.

Tiaglo O. V. On the concept of legal logic

Reasons «pro» et «contra» recognition of specific legal logic, its different explanations are considered. If G. W. Leibniz and C. Beccaria were among famous proponents of legal logic, than O. W. Holmes, Jr. or E. Ehrlich – among its original opponents. It is pointed out that the Holm's or Ehrlich's objections deals with concept of legal logic connected with the deductive paradigm directly. Nevertheless, these jurists did not reject some rules of correct legal reasoning which have significance in context of problem solving in field of law here and now. Recognition of real influence of diverse and fluent social context was essential as well: law by nature is an open to social life system not only in reality but in necessity, or normatively, too. Beccaria's intuition about possibility of reduction of a judge activity to refined functioning of all-powerful deductive mind in precise accordance with simple and clear laws is an attractive but restricted idealization: its reification draws dangerous misrepresentation of much more complex reality frequently. But it seems possible to overcome this danger in frame of contemporary informal logic.

A concept of legal logic which grasps not only defined field of its significance but also some special norms of correctness is proposed. It is argued that adoption of values of human being and law generates some norms of legal correctness of reasoning that differ from norms of the logic order, coherent, in accord with S. Toulmin, to the traditional «mathematical model». Explication, systematization and usage of these ones are determined by pragmatic aspect of legal logic which is not a matter of abstraction now.

Therefore, legal logic, firstly, does exist as an essential attribute of correct reasoning in field of law; secondly, it is a part of today science of logic, mainly informal, which studies the attribute mentioned and teaches by what way to implement this one, that is to construct theoretical or practical legal reasoning correctly, to avoid or criticize different errors.

Keywords: legal logic, legal reasoning, informal logic, Leibniz, Ehrlich, Toulmin.

